

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ЗИМСКИ РАТ 1939–1940

Апстракт: На основу архивске грађе и објављене литературе у раду је приказан став Краљевине Југославије према совјетско-финском сукобу, који је у историји остао упамћен и као "Зимски рат", а који је трајао од новембра 1939. до марта 1940. године. Краљевина Југославија је имала посланство у Шведској, које је, између осталог, имало надлежност за све нордијске земље, укључујући и Финску. Свјесна свог међународног положаја и унутрашњих трвења, Краљевина је све вријеме трајања сукоба настојала да буде неутрална, истовремено позивајући обе стране на прекид рата и успоставу мира.

Кључне ријечи: Краљевина Југославија, СССР, Финска, Шведска, Зимски рат.

Финско-совјетски рат почео је 30. новембра 1939. године.¹ Један од главних узрока избијања рата је тежња СССР-а да обезбиједи залеђе Лењинграда на тај начин што ће добити од Финске одређене територијалне уступке. СССР се бојао да ће, у случају рата са Њемачком, територија Финске бити употребљена за упад њемачке војске на простор Лењинграда.² Совјетски Савез је тражио да им Финска уступи полуострво Ханко на период од 30 година, да би на њему они изградили морнаричку базу, а заузврат би Финској уступили дио Карелије који је био слабо насељен.³ Након што је Финска ове захтјеве одбила, почео је сукоб. Краљевина Југославија у тренутку избијања рата није имала успостављене дипломатске односе са СССР-ом. Простор Финске је покривало посланство у Стокхолму, али се у главном граду Финске налазио Генерални конзулат.

Посланство, као ни конзулат, нису имали јасна упутства шта урадити уколико дође до сукоба. Тако конзул из Хелсинкија шаље посланству у Штокхолму извјештај у коме стоји да се они налазе као на "мртвој стражи", недалеко од руске границе.⁴ Конзул Иван Шајковић је у извјештају од 24. септембра

¹ Војна енциклопедија, том 2, Београд 1971, 776.

² Александар Животић, *Југословенско-совјетски односи 1939–1941*, Београд 2016, 127.

³ Исто, 128.

⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд 382 – Посланство Краљевине Југославије у Шведској – Стокхолм, кутија 2 (Финска)

1938. године рекао да од краљевског Министарства иностраних послова није добио никаква упутства шта радити у случају могућих заплета. Његов лични став је био да оваква политика финске владе може одвести земљу у велику опасност.⁵ Иако је социјалдемократска влада вољна да очува неутралност, шовинистички кругови желе да је увуку у рат, па да онда, уз помоћ Њемачке, остваре идеју о "Великој Финској", која би се протезала до Волге или Урала⁶. Међутим, у августу 1939. године, након потписивања совјетско-њемачког пакта о ненападању, Финска је додијељена совјетској интересној зони. На овај начин су про-њемачки кругови у Финској остали без савезника. СССР је ову ситуацију искористио и након одбијања финске владе о уступању дијела територије, као и инсценираног артиљеријског напада и одбијања Финске да се повуче 25 километара од границе у дубину, започне војну интервенцију 30. новембра⁷. Финска је неколико седмица раније почела мобилизацију своје војске, припремајући се за сукоб.⁸ У извјештају од октобра 1939. године, који је послат из конзулата у посланство, сазнаје се да је русофобија у Финској попримила велике размјере. Финска је почела општу мобилизацију и евакуацију градова који се налазе близу руске границе.⁹ Финска се годинама ослањала на Њемачку и спремала народ за сукоб са Русијом, маштајући о "Великој Финској".¹⁰ Након почетка сукоба, Министарство иностраних послова је наредило посланству у Стокхолму, а посебно конзулату у Хелсинкију, да шаље редовне извјештаје.¹¹ Финска влада је, према мишљењу конзула Шијаковића, била изразито антируска. Руски језик се готово није могао чути. Руски народ је називан погрдним именима и све што је стизало из СССР-а је постајало предмет исмијавања.¹² Став Краљевине Југославије је од почетка сукоба био неутралан.¹³ Сукоб је представио СССР у негативном свјетлу у Краљевини Југославији.¹⁴ Уочи почетка рата конзул 14. новембра 1939. у Министарство шаље извјештај, у коме стоји да прилике постају све компликованије. Настала је паника, цијене намирница су порасле, сви хоће да зараде, док локалне новине преносе чланке из западних у којима се хвали хероизам финског народа.¹⁵ Сви сматрају да сукоб са СССР-ом није страшан. Овакво мишљење највише долази из Шведске, у чију војну помоћ се Финска навише узда.¹⁶ Конзул лично сматра да Шведска неће урадити ништа да

⁵ Исто

⁶ Исто

⁷ Животић, наведено дјело, 128

⁸ АЈ, фонд 382, кутија 2

⁹ Исто

¹⁰ Исто

¹¹ Животић, наведено дјело, 130

¹² АЈ, фонд 382, кутија 2

¹³ Животић, наведено дјело, 131

¹⁴ Исто

¹⁵ АЈ, фонд 382, кутија 2

¹⁶ Исто

помогне Финској, те да је узалудно очекивати помоћ, а као главни разлог јесте страх да ће Немачка напасти Шведску.¹⁷

Краљевина је, иако званично неутрална, настојала да успостави контакт са Совјетским Савезом. Прво је успостављен контакт на академском нивоу. Наиме, у фебруару 1940. године договорена је сарадња између Балканског института из Београда и Академије наука СССР.¹⁸ Међутим, рат који је још увијек трајао претио је да наруши углед СССР-а у Југославији, приморавајући на тај начин Краљевину да балансира у међународној политици.¹⁹ У предвечерје избијања сукоба, у извјештају од 22. новембра 1939. године, сазнајемо да се ситуација у Финској нагло погоршала. Евакуације које су биле покренуте нису окончане на прави начин, појавиле су се епидемије разних болести. И поред тога, супрузи предсједника републике, која је била у обиласку пограничних подручја, презентовано је како је све у најбољем реду.²⁰ Шведска и енглеска штампа су учиниле "медвеђу" услугу финском народу пишући о томе како финска војска може не само да ратује него и да побиједи великог сусједа.²¹ Покушавало се вратити стање прије почетка кризе у односима, али финско одбијање совјетских захтјева само је дало повод СССР-у да почне са великим војним припремама у Естонији, Летонији и Литванији, уз пробно испитивање артиљерије, чија се паљба већ чула у Финској.²²

У извјештају који је конзул послао у Министарство неколико дана по отпочињању непријатељстава, сазнајемо да су совјетске снаге ушле на територију Финске и заузеле погранични град Теријоки (данашњи Зеленоград, у Области Санкт Петербург), који се налазио близу пруге Виборг–Лењинград, и у њему формирале просовјетску власт (извјештај је од 4. децембра 1939. године).²³ За начелника су поставили Ота Кусинена (1881–1964), финског комунисту који је живио у егзилу у СССР-у.²⁴ Кусинен је био познат финској јавности. Радио је као учитељ. У младости је био марксист и револуционар. Био је вођа љевичарске опозиције 1918. године и послије комунистичког преврата постао је члан црвене револуционарне владе. Након пада Републике побјегао је у СССР. Био је под заштитом Стаљина, у кога је вјеровао још од младости. То му је помогло да преживи политичке чистке у СССР-у и да постане шеф Одјељења Коминтерне за нордијске земље, гдје је и остао до одласка у Теријоки.²⁵

¹⁷ Исто

¹⁸ Животић, наведено дјело, 134.

¹⁹ Исто

²⁰ АЈ, фонд 382, кутија 2

²¹ Исто

²² Исто

²³ АЈ, фонд 382, кутија 2

²⁴ Исто

²⁵ Исто

Међутим, финске снаге су се брзо консолидовале и покренуле противнапад, који је изненадио совјетске снаге, тако да је један дио њих заробљен, о чему нам свједочи пропагандни плакат објављен у финским новинама.²⁶ Финска пропаганда се наставила преко летака и фотографија које је финска војска бацала дуж фронта. У извјештају конзулата од 6. јануара 1940. године пише да је нађено неколико фотографија на којима се приказује смрзнути совјетски војник којег је команда оставила да умре, испод које је написано "мраз убија". На другој фотографији се види како финске болничарке, познате као "лоте", дају храну и цигарете, док трећа фотографија представља упутство како да се совјетски војници предају – са рукама увис, пушака објешених о врат, чије су цијеви окренуте према земљи.²⁷ Један специјални летак доноси цјеновник о предаји руских војника. Тако зе пиштољ Финци плаћају 100 рубаља, за пушку 180 рубаља, док за митраљез иде 1500 рубаља. Највећа награда је за исправан авион, с тим да пилот добија 10.000 рубаља и карту за иностранство гдје пожели. Совјети са своје стране спроводе своју пропаганду, у којој пише да ће сваки војник који буде заробљен бити изложен понижењу у својој земљи, а затим стрељан.²⁸

Шведска је била веома забринута због избијања рата. У извјештају за јануар 1940. године стоји да је образована коалициона влада у децембру 1939. године. На чело је дошао Хансон. Највећа промјена је у Министарству иностраних послова. Умјесто Сандера, за министра је дошао Кристијан Гунтер. У декларацији се спомиње сарадња са неутралним државама, пружање хуманитарне и материјалне помоћи Финској и усвајање буџета. Спољна политика се није битно промијенила, осим што се, умјесто солидарности скандинавских народа, сада помиње израз сарадња.²⁹ Југословенска политика у погледу сукоба није промијенила став према СССР-у. Став обје стране је био да се очува неутралност Југославије.³⁰ Иако су финске снаге забиљежиле значајне успјехе, ратне резерве су биле неупоредиво веће на својетској страни. Због тога су Финци настојали да пронађу савезнике у Европи. У извјештају конзулата од 9. фебруара 1940. године стоји да је конзул Шијаковић сазнао од угледних Финаца да су многи њихови пријатељи ишли у Њемачку да лобирају за финску ствар. Међутим, нису имали пуно успјеха. Финци би радије тражили помоћ од Њемачке него од Велике Британије и Француске. Финци су критиковали војне представнике Њемачке и Велике Британије због пасивног става.³¹ Извјештај од 16. фебруара 1940. године доноси податке о настојањима СССР-а да реализује своје интересе. Након што је потписан совјетско-њемачки пакт, СССР је регулисао

²⁶ Исто

²⁷ АЈ, фонд 382, кутија 2

²⁸ Исто

²⁹ АЈ, фонд 382, фасцикла 2, кутија 1

³⁰ Животић, наведено дјело, 138

³¹ АЈ, фонд 382, кутија 2

односе са балтичким државама, гарантујући им унутрашњу независност и слободу. Совјетски захтјеви нису били претјерано велики, али је Финска захтјеве одбила, чиме је означена као главни кривац за избијање рата. Није урадила исто што и остале државе. Заузела је неутралан став, али се везала за скандинавске земље. Ово је био кључни проблем, јер Финска није скандинавска него балтичка земља, потпуно ослоњена на Балтик и СССР. Форсирала је територијално проширење умјесто договора са великим сусједом. Овај став Финци су правдали страхом од комунизма. Погрешно су претпоставили да ће Шведска и остале земље ући у рат са СССР-ом због ње. Овакав погрешан став илуструје естонски лист од 19. јануара 1940. године, који пише да балтички савез сјеверних држава не постоји, јер нису склопљени савезнички уговори.³² Ови натписи су се показали тачним када је Шведска у питању. У мјесечном извјештају за фебруар 1940. године, политика Шведске према Финској је довела до тога да се властити народ окренуо против ње. Наиме, почетком фебруара, фински министар иностраних послова Танер је посетио Шведску и тражио од ње војну помоћ. Његова посјета је држана у тајности али, захваљујући једном посланику, лист *Folkets Dagblad* је 15. фебруара објавио вијест да шведска влада није одобрила захтјев финске владе од 13. фебруара да јој у критичном моменту притекне у помоћ са двије дивизије. Ова вијест је изазвала велику узнемиреност у Шведској.³³

Сличан примјер да савез скандинавских држава никада није заживио јесте Естонија. Непосредно прије почетка рата конзул је имао интересантан разговор са естонским послаником у Хелсингфорсу (Хелсинкију) Молерсоном. Посланик му је рекао да више не може ту да остане, јер га и најбољи пријатељи Финци нападају. Главни разлог за овакав став је то што није успио да естонско јавно мнијење окрене против СССР-а у моменту када су Финци ишли на преговоре у Москву. Прогласили су их издајницима, али треба споменути и то да су Финци били потпуно равнодушни према судбини Естоније. Они су се тада понашали као да су неутрални и Скандинавци. И Молерсон заступа став да је Финска балтичка земља. Посланик је бранио позицију Естоније, говорећи да се она нашла између чекића и наковња у периоду совјетско-њемачке затегнутости и да је њихов положај поправљен споразумом Њемачке и СССР-а, који је донио одређене привилегије, посебно у области трговине. На крају је оптужио Финце да мисле само на своје интересе.³⁴

Догађаји који су се десили крајем фебруара и почетком марта 1940. године су ишли у корист СССР-у. Извјештај од 27. фебруара 1940. године доноси податак да, поред свих настојања финске владе да се не признају совјетски војни успјеси, Финска губи рат. Најбољи доказ је то да су Финци изгубили

³² Исто

³³ АЈ, фонд 382, фасцикла 2, кутија 1 (Шведска)

³⁴ АЈ, фонд 382, кутија 2 (Извјештај од 20. фебруара 1940. године)

своју најбољу позицију – Манерхајмову линију. Финци су покушали умирити јавност говорећи да је линија добровољно напуштена из стратешких разлога. Новине, како финске тако и шведске, писале су како совјетска војска није у стању да заузима нове положаје, али су убрзо схватили да такви извјештаји не иду у прилог Финској. Тако поједини стокхолмски листови, као *Nya dagligt Allehanda*, пишу о успјесима совјетске војске, док дописници тих листова наводе изјаве финских официра из пограничних подручја који хвале успјехе совјетске стране.

Из Стокхолма је стигао извјештај од 2. марта 1940. године у коме конзул доноси детаље разговора са једним трговцем прехранбеним производима. Дотични господин, према казивању конзула (није написано његово име), у повјерљивом разговору му је рекао како се, иако није рођен у Финској, осјећа Финцем, јер ту живи већ 50 година. Његова фирма је била главни снабдјевач Финске хљебом и производима од пшенице и зрна сваке врсте. Увоз житарица је ишао из СССР-а, али су се након почетка рата морали наћи нови извори снабдијевања. Настојао је да се не прекину све везе, упркос настојањима финске владе. Интересантно је то да је три дана послје почетка рата финска влада одобрила средства од седам милиона финских марака за поруџбину житарица. Паре су отишле а житарице нису дошле, што се тумачило као да финска влада није знала да је рат неизбјежан. На питање конзула какво је његово мишљење о СССР-у, трговац је рекао да је у протеклих 50 година сарађивао са многим државама, како на западу тако и на истоку, али признаје да, поред својих несимпатија према комунизму, који му је донио само проблеме, није имао бољег партнера од руског народа. Све тачке уговора су биле испуњене. Роба се добијала на вријеме, јер су Руси вјеровали у задату ријеч.³⁵

У марту 1940. године рат достиже свој врхунац. Обје стране се све више окрећу преговорима. Из конзулата у Цириху је у Министарство стигао повјерљиви извјештај од 2. марта, у коме новине преносе став совјета према Финској и савезницима. СССР не жели наставак рата, јер постоји опасност да дође до сукоба са Великом Британијом и савезницима у рејону Црног мора или у Азији. Овакав развој ситуације би довео до немира унутар самог Совјетског Савеза. Вјеровало се да је заузеће Выборга од стране совјетских трупа убрзало окончање сукоба, јер је и Финска тражила начин да се повуче из рата уз частан компромис. Новине такође анализирају извјештаје са совјетске стране у којима пише да Совјети чине све да не дође до сукоба у Азији.³⁶ Истог дана финска делегација је отпутовала у Москву са изгледима да постигне споразум, нарочито у територијалном погледу. Извјештај од 8. марта 1940. године показује да је велика већина политичара у Финској била против сукоба, али да је сукоб форсирала војна струја, позната под именом "Јегери". Они су се руководили слога-

³⁵ АЈ, фонд 382, кутија 2

³⁶ Исто

ном "рат пошто-пото" и дали су финској влади ултиматум: или рат или државни удар. Тек тада је Манерхајм прихватио да командује војском, што је земљу довело у овакав положај.³⁷

У мировни процес се активно укључила и Шведска. Вијест о совјетско-финским преговорима у Шведској је потврдио министар иностраних послова Финске Танер. У обраћању јавности рекао је да је финска влада примила преко шведске владе совјетске приједлоге о миру.³⁸ У ноћи 12/13. марта потписан је мир. Шведски министар је у изјави штампи рекао да Финска пристаје на територијалне уступке. Иако су детаљи за јавност били непознати, Танер је био упућен у уговор и знао је да су услови за мир били тежи од совјетских захтјева прије рата.³⁹ Финска је морала предати Карелијско полуострво. Вратила се територијална подјела из 1721. године. Морала је пристати на слободан пролаз совјетских грађана за Норвешку преко пролаза Петсамо.⁴⁰ Крај рата је донио оптимизам за југословенску дипломатију,⁴¹ тако да је Краљевини Југославији био отворен пут за пуно успостављање дипломатских односа са СССР-ом.

Извори и литература:

Архивски извори:

- Архив Југославије, фонд 382 – Посланство Краљевине Југославије, Стокхолм

Литература:

- Војна енциклопедија, том 2, Београд 1971.
- Животић, Александар, Југословенско-совјетски односи 1939–1941, Београд 2016.

³⁷ Исто

³⁸ АЈ, фонд 382, фасцикла 2, кутија 1

³⁹ Исто

⁴⁰ Исто

⁴¹ Животић, наведено дјело, 139